

ДОКТРИНАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В
КОНСТИТУЦІЙНОМУ ВИМІРІГустей Катерина Олегівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.09.2025	Право	342.7:341.231.14

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21538421>

Анотація. У статті досліджено доктринальні та нормативні засади перехідного правосуддя крізь призму сучасного конституціоналізму. Обґрунтовано, що конституція визначає ціннісні орієнтири, інституційні межі та юридичні гарантії реалізації заходів, пов'язаних із подоланням наслідків масштабних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано співвідношення суспільної потреби у встановленні справедливості з конституційними гарантіями людської гідності, юридичної визначеності, рівності, презумпції невинуватості, індивідуалізації юридичної відповідальності, незалежності суду та ефективного судового захисту.

Розкрито багаторівневий характер нормативної основи перехідного правосуддя, сформованої міжнародними договорами, нормами міжнародного гуманітарного і кримінального права, актами міжнародних організацій, практикою міжнародних судових та квазісудових установ, положеннями національних конституцій і законодавства. Простежено еволюцію концепції перехідного правосуддя у документах Організації Об'єднаних Націй 2004-2025 років та систематизовано її основні компоненти: встановлення істини, забезпечення відповідальності, репарації, інституційне реформування, збереження пам'яті та гарантії неповторення порушень.

Запропоновано авторське визначення перехідного правосуддя як конституційно детермінованої, заснованої на правах людини системи взаємопов'язаних правових, інституційних і суспільних заходів, спрямованих на встановлення істини щодо масштабних порушень, притягнення винних до відповідальності, відновлення прав і гідності потерпілих, реформування публічних інституцій та недопущення повторення системного насильства.

Особливу увагу приділено формуванню української моделі перехідного правосуддя в умовах збройної агресії Російської Федерації. Аргументовано, що її концептуальними засадами повинні бути визнання держави-агресора джерелом міжнародно-протиправного насильства, персоналізація відповідальності, пріоритет прав потерпілих, неприпустимість примусового примирення та вірність конституційним цінностям людської гідності, демократії, державного суверенітету, територіальної цілісності й європейської ідентичності Українського народу. Перехідне правосуддя обґрунтовано як особливу форму конституційного відновлення держави, спрямовану на повернення публічної влади до нормативних і ціннісних меж конституції.

Ключові слова: перехідне правосуддя, конституціоналізм, конституційне відновлення, права людини, людська гідність, юридична відповідальність, право на

¹ аспірантка кафедри конституційного права та порівняльного правознавства,

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 88000, Україна, Закарпатська обл., м. Ужгород, пл. Народна, 3, +38(0312)61-33-21, <https://orcid.org/0009-0009-8995-6044>

істину, репарації, гарантії неповторення, інституційне реформування, потерпілі, збройна агресія, збройний конфлікт, конституційна ідентичність.

DOCTRINAL AND NORMATIVE FOUNDATIONS OF TRANSITIONAL JUSTICE IN THE CONSTITUTIONAL DIMENSION

Hustei Kateryna Olehivna,

PhD student at the Department of Constitutional Law and Comparative Jurisprudence,
Faculty of Law, Uzhhorod National University,
88000, Ukraine, Zakarpattia Region, Uzhgorod, Sq. Narodna, 3, +38(0312)61-33-21,
<https://orcid.org/0009-0009-8995-6044>

Abstract. The article examines the doctrinal and normative foundations of transitional justice through the lens of contemporary constitutionalism. It is argued that the constitution establishes the axiological foundations, institutional boundaries, and legal safeguards governing the implementation of measures aimed at addressing the consequences of gross violations of human rights and international humanitarian law. The relationship between the societal demand for justice and the constitutional guarantees of human dignity, legal certainty, equality, the presumption of innocence, the individualisation of legal responsibility, judicial independence, and effective judicial protection is analysed.

The article elucidates the multilevel nature of the normative framework of transitional justice, which comprises international treaties, rules of international humanitarian law and international criminal law, acts of international organisations, the jurisprudence and practice of international judicial and quasi-judicial bodies, as well as provisions of national constitutions and legislation. The evolution of the concept of transitional justice in United Nations documents adopted between 2004 and 2025 is traced, and its principal components are systematised: truth-seeking, accountability, reparations, institutional reform, preservation of memory, and guarantees of non-recurrence.

The author proposes defining transitional justice as a constitutionally determined and human rights-based system of interconnected legal, institutional, and societal measures aimed at establishing the truth concerning gross violations, holding perpetrators accountable, restoring the rights and dignity of victims, reforming public institutions, and preventing the recurrence of systemic violence.

Particular attention is devoted to the development of a Ukrainian model of transitional justice in the context of the armed aggression of the Russian Federation. It is argued that its conceptual foundations should include the recognition of the aggressor State as the source of internationally wrongful violence, the personalisation of responsibility, the prioritisation of victims' rights, the inadmissibility of imposed reconciliation, and adherence to the constitutional values of human dignity, democracy, State sovereignty, territorial integrity, and the European identity of the Ukrainian people. Transitional justice is substantiated as a distinct form of the constitutional restoration of the State, aimed at returning public authority to the normative and axiological limits established by the constitution.

Key words: transitional justice, constitutionalism, constitutional restoration, human rights, human dignity, legal responsibility, right to truth, reparations, guarantees of non-recurrence, institutional reform, victims, armed aggression, armed conflict, constitutional identity.

Вступ

Актуальність проблеми. Сучасний конституціоналізм дедалі частіше постає перед необхідністю вироблення правових механізмів реагування на наслідки збройних конфліктів та масштабних порушень прав людини. За подібних обставин традиційні

засоби юридичної відповідальності, судового захисту та інституційного реформування нерідко виявляються недостатніми, оскільки мають забезпечити відповідь на окреме правопорушення, тоді як суспільство стикається із системним руйнуванням правових, політичних і соціальних зв'язків [1]. Відновлення конституційної державності потребує узгодженого комплексу рішень, спрямованих на встановлення істини, притягнення винних до відповідальності, відшкодування шкоди потерпілим, збереження пам'яті та усунення інституційних передумов повторення насильства [2].

У міжнародній доктрині зазначений комплекс процесів і механізмів утвердився під назвою перехідного правосуддя, первинне осмислення котрого було пов'язане переважно із постконфліктним відновленням держав. Розвиток міжнародних стандартів істотно розширив предметне поле цієї концепції. Перехідне правосуддя нині охоплює правові та інституційні заходи, які можуть упроваджуватися в умовах незавершеного збройного конфлікту, тривалої окупації, ослабленої державної інституційності або відсутності сформованих політичних передумов для повноцінного «переходу» [3]. Перехідне правосуддя набуває значення тривалого суспільно-правового процесу, часові межі якого не збігаються з моментом укладення мирної угоди, припиненням бойових дій або проведенням перших післяконфліктних виборів.

Водночас залишається дискусійним питання про правову природу перехідного правосуддя. У науковій літературі його характеризують як міждисциплінарну концепцію, напрям державної політики, сукупність спеціальних механізмів, модель постконфліктного врегулювання або особливу форму забезпечення прав людини [4]. Подібна множинність доктринальних позицій пояснюється комплексністю досліджуваного феномену, що перебуває на перетині конституційного, міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального права, міжнародного права прав людини, кримінального процесу та публічного управління [5].

Метою статті є розкриття доктринальної природи та нормативних засад перехідного правосуддя, встановлення його місця в системі сучасного конституціоналізму, а також обґрунтування конституційних принципів, яким має відповідати формування української моделі подолання наслідків збройної агресії та масових порушень прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика перехідного правосуддя отримала ґрунтовне висвітлення у працях зарубіжних дослідників, серед яких Р. Тейтел, М. Міноу, П. Гейнер, Н. Рот-Арріаза, П. де Грейфф, К.Белл та Ф. Ні Аолайн. В українській юридичній науці окремі аспекти перехідного правосуддя досліджували А. Бущенко, М. Гнатовський, А.Багінський, А. Блага, О.Мартиненко, А. Кориневич, Т. Короткий, Є.Лук'янченко, І. Шапченко, Л.Матвеева, В. Шевчук, М. Колодяжний та ін.

Виділення невирішеної частини проблеми. Попри значний науковий інтерес до перехідного правосуддя, у вітчизняній юридичній доктрині недостатньо розкритим залишається його конституційний вимір. Переважна частина досліджень зосереджується на міжнародно-правових, кримінально-правових, гуманітарних або безпекових аспектах подолання наслідків збройного конфлікту, тоді як питання про межі допустимості заходів перехідного правосуддя з позицій конституційних цінностей, прав людини, юридичної визначеності, індивідуалізації відповідальності, незалежності суду та ефективного судового захисту потребує подальшого теоретичного опрацювання. Окремої уваги вимагає формування української моделі перехідного правосуддя, котра має розроблятися не як механічне запозичення зарубіжних моделей, а як конституційно обумовлена система правових та інституційних рішень, здатна відповідати природі збройної агресії Російської Федерації, масштабності порушень і ціннісним засадам Української держави.

Наукова новизна. Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні перехідного правосуддя як конституційно детермінованої системи правових, інституційних і

суспільних заходів, спрямованих на подолання наслідків масових порушень прав людини та відновлення нормативної сили конституції після періоду системного насильства. У статті запропоновано авторське розуміння перехідного правосуддя як особливої форми конституційного відновлення держави, у межах якої встановлення істини, відповідальності, репарації, інституційне реформування, збереження пам'яті та гарантії неповторення розглядаються крізь призму людської гідності, верховенства Конституції, демократичної легітимності та ефективного захисту прав потерпілих. Новим є також акцент на тому, що українська модель перехідного правосуддя повинна виходити з персоналізації відповідальності, пріоритету прав потерпілих, неприпустимості примусового примирення та визнання держави-агресора джерелом міжнародно-протиправного насильства.

Практичне значення. Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання під час розроблення концептуальних, законодавчих та інституційних засад української моделі перехідного правосуддя. Сформульовані положення можуть бути корисними для вдосконалення державної політики у сфері документування порушень, захисту потерпілих, створення репараційних механізмів, інституційного реформування, збереження пам'яті та гарантування неповторення системного насильства. Матеріали дослідження можуть застосовуватися у науковій роботі, нормопроєктній діяльності, експертному супроводі реформ, а також в освітньому процесі під час викладання конституційного права, міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права та навчальних курсів, присвячених перехідному правосуддю.

Методологія

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних і міждисциплінарних методів. Діалектичний метод використано для з'ясування розвитку концепції перехідного правосуддя та її трансформації від постконфліктної моделі до ширшого правозахисного та конституційного феномену. Системний метод дав змогу розглянути перехідне правосуддя як взаємопов'язану сукупність механізмів встановлення істини, відповідальності, репарацій, інституційного реформування, меморіалізації та гарантій неповторення. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу міжнародних актів, конституційних положень, нормативних документів і правових стандартів. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення доктринальних підходів та міжнародних моделей перехідного правосуддя. Аксіологічний метод дав змогу розкрити значення людської гідності, справедливості, відповідальності, прав потерпілих і конституційної ідентичності як ціннісних орієнтирів досліджуваного феномену.

Джерела даних. Джерельну основу дослідження становлять міжнародні договори у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, акти Організації Об'єднаних Націй, доповіді Генерального секретаря ООН, документи Спеціального доповідача ООН з питань сприяння істині, правосуддю, відшкодуванню шкоди та гарантіям неповторення, матеріали Управління Верховного комісара ООН з прав людини, практика міжнародних судових і квазісудових установ, положення Конституції України, акти національного законодавства, а також наукові праці українських і зарубіжних дослідників у сфері перехідного правосуддя, конституціоналізму, міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Інструменти аналізу. Для досягнення мети дослідження використано доктринальний, нормативний, порівняльний та концептуальний аналіз. Доктринальний аналіз дав змогу узагальнити основні наукові підходи до розуміння перехідного правосуддя. Нормативний аналіз застосовано для виявлення юридичних засад і стандартів, що визначають зміст відповідних механізмів. Порівняльний аналіз використано для встановлення спільних і відмінних рис міжнародних та національних

підходів до подолання наслідків масових порушень. Концептуальний аналіз спрямовано на обґрунтування перехідного правосуддя як форми конституційного відновлення держави та визначення засад, релевантних для українського контексту.

Обмеження дослідження. Дослідження має переважно доктринально-нормативний характер і не охоплює повного емпіричного аналізу всіх практик реалізації перехідного правосуддя в окремих державах. У межах статті увагу зосереджено передусім на конституційному вимірі досліджуваного феномену, тому кримінально-процесуальні, адміністративні, соціально-психологічні та економічні аспекти репараційних і відновлювальних механізмів розглядаються лише настільки, наскільки вони пов'язані з конституційними принципами та гарантіями. Окремим обмеженням є динамічний характер українського контексту, оскільки збройна агресія Російської Федерації триває, а нормативна та інституційна модель перехідного правосуддя в Україні перебуває у процесі формування.

Результати. Конституційний вимір перехідного правосуддя тривалий час залишався недостатньо дослідженим. Проте саме конституція встановлює ціннісні засади, інституційні межі та юридичні засоби, у межах яких можуть реалізовуватися відповідні заходи. Кримінальне переслідування, люстрація, перевірка доброчесності посадових осіб, обмеження політичних та виборчих прав, репараційні програми, встановлення юридичних фактів, відкриття архівів, меморіалізація і реформування органів публічної влади безпосередньо стосуються принципів верховенства Конституції, людської гідності, юридичної визначеності, рівності, поділу влади, незалежності суду, індивідуалізації юридичної відповідальності та ефективного судового захисту [6].

Особливої гостроти набуває співвідношення суспільної потреби у справедливості з конституційними гарантіями особи. Прагнення забезпечити відповідальність за системні порушення не може виправдовувати ретроактивне застосування закону, колективну відповідальність, позасудове обмеження прав, політичну інструменталізацію кримінального переслідування або підміну доведення вини презумпціями, заснованими на посаді, професійній належності чи території проживання. Відповідно, конституціоналізація перехідного правосуддя покликана убезпечити його від перетворення на форму політичної відплати та водночас не допустити використання формальних правових гарантій для збереження безкарності.

Нормативна основа перехідного правосуддя має багаторівневий і фрагментарний характер, оскільки утворюється положеннями міжнародних договорів у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, нормами міжнародного кримінального права, загальними принципами права, актами міжнародних організацій, практикою міжнародних судових і квазісудових установ, а також національними конституціями та законодавством. Значна частина стандартів сформульована в актах рекомендаційного характеру, однак їхній зміст конкретизує міжнародні зобов'язання держав щодо права на істину, ефективного розслідування, доступу до правосуддя, відшкодування завданої шкоди та гарантій неповторення порушень [7; 8].

Обговорення. Для України проблематика перехідного правосуддя набула екзистенційного конституційного значення. Збройна агресія Російської Федерації, тимчасова окупація частини території України, масові воєнні злочини, примусове переміщення населення, депортація дітей, знищення цивільної інфраструктури та системні посягання на українську національну ідентичність вимагають формування цілісної моделі юридичного та інституційного реагування. Безперечно, її розроблення не може бути відкладене до завершення війни, оскільки документування порушень, захист потерпілих, збереження доказів, встановлення правового статусу постраждалих осіб та створення майбутніх компенсаційних механізмів уже становлять складові перехідного процесу.

Українська модель повинна ґрунтуватися на безумовному визнанні держави-агресора джерелом міжнародно-протиправного насильства, індивідуальній відповідальності осіб, причетних до вчинення злочинів, пріоритетності прав потерпілих та неприпустимості нав'язування примирення, яке ігнорує вимоги справедливості. Конституційні цінності людської гідності, свободи, демократії, державного суверенітету, територіальної цілісності та європейської ідентичності Українського народу мають визначати зміст, послідовність та межі майбутніх заходів.

Перехідне правосуддя пропонується визначати як конституційно детерміновану, засновану на правах людини систему взаємопов'язаних правових, інституційних і суспільних заходів, спрямованих на встановлення істини щодо масштабних порушень, забезпечення відповідальності винних, відновлення прав і гідності потерпілих, збереження пам'яті, реформування публічних інституцій та створення дієвих гарантій неповторення.

Категорія перехідного правосуддя сформувалася внаслідок тривалого пошуку юридично прийнятної відповіді на злочини, вчинені державними режимами, учасниками збройних конфліктів та іншими суб'єктами системного насильства. Її зміст не може бути зведений до окремої галузі права, спеціальної судової процедури чи сукупності кримінально-правових засобів. Перехідне правосуддя охоплює взаємопов'язані механізми юридичної відповідальності, встановлення істини, відшкодування шкоди, відновлення прав потерпілих, інституційного реформування та збереження суспільної пам'яті. Його предмет утворюють суспільні відносини, що виникають під час подолання наслідків масштабних порушень прав людини та відновлення легітимності публічної влади.

Важливим етапом концептуальної інституціоналізації стало закріплення у доповіді Генерального секретаря ООН 2004 року визначення перехідного правосуддя як повного спектра процесів і механізмів, пов'язаних зі спробами суспільства подолати спадщину масштабних порушень задля забезпечення відповідальності, здійснення справедливості та досягнення примирення. До них віднесено судові та позасудові механізми, індивідуальне кримінальне переслідування, репарації, встановлення істини, інституційні реформи, перевірку посадових осіб та звільнення осіб, які не відповідають установленим вимогам [3, с. 4].

Наведене визначення мало істотне значення для формування спільної понятійної основи в діяльності міжнародних організацій. Разом із тим, його первинна редакція була зорієнтована на подолання «спадщини минулих порушень», що могло створювати враження про можливість застосування перехідного правосуддя виключно після завершення конфлікту або падіння репресивного режиму. Примітно, що розвиток стандартів ООН поступово усунув настільки вузьку часову прив'язку. У Керівній записці Генерального секретаря ООН 2010 року перехідне правосуддя було включене до загальної системи зміцнення верховенства права та захисту прав людини, а його механізми визначено як взаємодоповнювальні складові комплексної державної політики [9].

Доповідь Спеціального доповідача ООН Пабло де Грейффа 2012 року надала вказаній концепції виразного нормативного змісту. Її основу утворюють чотири взаємопов'язані компоненти – встановлення істини, правосуддя, репарації та гарантії неповторення, – котрі мають застосовуватися комплексно, оскільки ізольоване використання будь-якого механізму не забезпечує повноцінного реагування на масштабні порушення [10, п. 19-27]. Комплексність перехідного правосуддя полягає в змістовній узгодженості його заходів. Кожен елемент повинен посилювати дію інших та бути включеним до спільної стратегії. Послідовність реалізації може залежати від безпекових умов, доступності доказів, спроможності судової системи, кількості потерпілих, стану державних фінансів і суспільної готовності до обговорення

травматичного минулого. Однак поетапність не повинна приховувати відмову держави від виконання її юридичних обов'язків.

У Керівній записці Генерального секретаря ООН 2023 року перехідне правосуддя характеризується як стратегічний інструмент, орієнтований на інтереси людей, запобігання конфліктам і забезпечення миру. Досліджуваний феномен пов'язується із подоланням розриву між формальним проголошенням прав та реальними можливостями їх захисту, зміцненням суспільної згуртованості, відновленням довіри та досягненням цілей сталого розвитку [11]. У доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини 2025 року істина, відповідальність, репарації та гарантії неповторення також розглядаються як взаємозалежні компоненти єдиної стратегії, що має бути орієнтованою на потерпілих, інклюзивною та чутливою до різних форм уразливості [12, с. 3].

Висновки. Сучасна доктрина відмовляється від сприйняття перехідного правосуддя як факультативного набору політичних рішень. Його основні елементи спираються на встановлені права та юридичні обов'язки держави, серед яких, зокрема: обов'язок проводити ефективне розслідування, забезпечувати доступ до суду, притягувати винних до відповідальності, відшкодовувати шкоду, встановлювати долю зниклих безвісти, зберігати докази та створювати інституційні гарантії недопущення нових порушень. У цьому аспекті слід зауважити, що політична доцільність здатна впливати на організацію, черговість і процедурну форму відповідних заходів, проте не має скасовувати їхню правозахисну основу.

Конституційна природа перехідного правосуддя розкривається через його зв'язок із відновленням нормативної сили конституції після періоду системного насильства. Масові порушення прав людини свідчать про руйнування або фактичне заперечення конституційних обмежень публічної влади. За цих обставин недостатньо формально поновити діяльність державних органів чи ухвалити нове законодавство. Необхідно відновити довіру до самої здатності права обмежувати владу, захищати особу та забезпечувати відповідальність за зловживання [13].

Доцільно підкреслити, що перехідне правосуддя є комплексом спеціальних механізмів реагування на спадщину масових порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права. Поряд із зазначеним, досліджуваний феномен варто позиціювати як форму конституційного відновлення держави, спрямовану на повернення публічної влади до ціннісних і нормативних меж, установлених конституцією. Кінцевим призначенням перехідного правосуддя є утвердження державності, у якій людська гідність, відповідальність влади, справедливість і неповторення насильства набувають реального інституційного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Бехруз Х. Дипломатичні засоби реагування на збройні конфлікти в міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 94, ч. 4. С. 74-79. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.10>.
2. Берч В. В., Іщенко Н. Д. Генеза та типологія історичних моделей перехідного правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2026. Вип. 94, ч. 4. С. 11-16. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.1>.
3. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies : Report of the Secretary-General. United Nations Security Council. 23 August 2004. UN Doc. S/2004/616. 24 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n04/395/29/pdf/n0439529.pdf> (дата звернення: 28.06.2026).

4. Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 32, № 2. С. 180–231. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13>.
5. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2317>.
6. Асташева О. С. Конституційні виміри зеленого перехідного правосуддя в контексті міжнародного досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2026. № 1. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2026-1-2>.
7. Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights through Action to Combat Impunity : Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher. Addendum. United Nations Economic and Social Council, Commission on Human Rights. 8 February 2005. UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1. 19 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/109/00/pdf/g0510900.pdf> (дата звернення: 28.06.2026).
8. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law : Resolution 60/147 adopted by the United Nations General Assembly on 16 December 2005. UN Doc. A/RES/60/147. 21 March 2006. 9 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n05/496/42/pdf/n0549642.pdf> (дата звернення: 28.06.2026).
9. Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice. New York : United Nations, March 2010. 11 р. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/682111> (дата звернення: 28.06.2026).
10. Report of the Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Justice, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence, Pablo de Greiff. United Nations General Assembly, Human Rights Council. 9 August 2012. UN Doc. A/HRC/21/46. 20 р. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session21/A-HRC-21-46_en.pdf (дата звернення: 28.06.2026).
11. Guidance Note of the Secretary-General on Transitional Justice: A Strategic Tool for People, Prevention and Peace. New York : United Nations, October 2023. URL: <https://peacemaker.un.org/en/documents/guidance-note-secretary-general-transitional-justice-strategic-tool-people-prevention-and> (дата звернення: 28.06.2026).
12. Human Rights and Transitional Justice : Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. United Nations General Assembly, Human Rights Council. 9 January 2025. UN Doc. A/HRC/58/36. 22 р. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g24/237/88/pdf/g2423788.pdf> (дата звернення: 28.06.2026).
13. Терещенко Д. С. Збройний конфлікт як фактор системного порушення конституційних прав дитини в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 1, № 5. С. 140–145. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.24>.